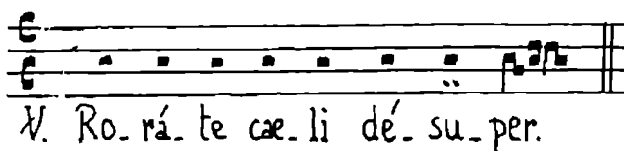

ALBERTO TURCO
Rzym

STARORZYMSKI ŚPIEW LITURGICZNY *VERSUS*¹

Liturgia Godzin tak w ROM, jak i w GREG, zachowała tylko jeden ślad starożytnej psalmodii *in directum: versus*. *Versus* znajdujemy na końcu psalmodii *matutinum* (przed *responsoriis*), po hymnie jutrzni i niesporów i w godzinach mniejszych. *Vespertina oratio ascendat ad te Domine* jest najstarszym tekstem *versus*, zaczerpniętym z Ps 140 — psalmu pierwotnej liturgii niesporów, skróconego na skutek umiejscowienia psalmodii *responsorialnej* pomiędzy czytaniem a psalmodią *in directum*. Liturgiczno-muzyczna forma *versus* została przeniesiona później do innych miejsc Liturgii Godzin. Również GREG zachował *versus* z Ps 140, tak w pierwotnej wersji tekstowej, jak i w wersji: *Dirigatur Domine oratio mea*.

Zatem poprzez *versus* mamy wgląd w najstarszą psalmodię *in directum*. Jednak co do kształtu melodycznego, modalnego i estetycznego, nasza znajomość pierwotnej psalmodii *in directum* sięga nie dalej, niż pozwalają nam na to źródła tradycji pisanej, z których najstarsze datują się na XI w. W GREG nie brak świadectw *versus* w modalności archaicznej, w której stopień recytacji tekstu jest jednocześnie stopniem melodycznym kadencji końcowej — szczególnie w „modalności archaicznej” *Re*. Oto przykład *versus* z XIV-wiecznego antyfonarza San Paolo di Carinzia, 26.2.6, fol. 3:

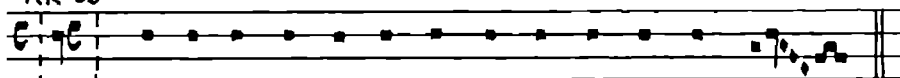

Do ksiąg liturgicznych z notacją muzyczną kompozycja powyższego *versus* wprowadzona została w postaci „modalności rozwiniętej” (*modalita evoluta*), ze stopniem recytacji podniesionym o tercję: w zapisie na *finalis Re* stopień recytacji jest *Fa*; w zapisie na *finalis La* stopień recytacji jest *Do*.

¹ W artykule posłużyłem się następującymi skrótami: AM — *Antiphonale Sacrosanctae Romanae Ecclesiae pro Diurnis Horis*, Parisiis–Tornaci–Romae 1924; GAL — tradycja galijska; GREG — tradycja i repertuar gregoriański; ROM — tradycja i repertuar starorzyski.

Tonus festivus

AR 32*

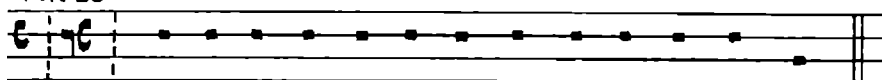

V. Di-ri-ga-tur Dómi-ne o-rá-ti-o me-a.

R. Sicut incénsum in conspectu tu-o.

Tonus simplex

AR 33*

V. Digná-re me laudá-re te Virgo sa-cra-ta.

R. Da mi-hi virtútem contra hostes tu-os.

Nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy kształt estetyczny tego *versus* jest kształtem pierwotnym; kantor mógł dołączać w ramach wyznaczonych przez tekst dźwięki, które nie weszły do tradycji pisanej. Ze stylu solisty pozostał jedynie końcowy *iubilus*, który umiejscowiony jest właściwie poza tekstem. Melodia *iubilus* była najprawdopodobniej dziełem solisty, bez jakiegokolwiek odniesienia do tekstu. W pierwszym z cytowanych przykładów *iubilus* utworzony jest w oparciu o komórkę macierzystą *Re*, tj. stopień recytacji *Re*, i stopnie oddalone od niego o jeden ton w górę i w dół, pozostając w obrębie „trzech stopni większych” (*Re-Do-Re-Mi-Re*) skali pentatonicznej.

W źródłach rękopiśmiennych ROM *versus* są udokumentowane jedynie w postaci „modalności rozwiniętej”, ze stopniem recytacji *Do* i kadencją końcową *iubilus* *La*. Antyfonarz *Cod. Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Archivio S. Pietro B 79* prezentuje trzy typy *versus*.

1. Typ A (Tablica I)

1.1. Schemat

	<i>prosthesis</i>	I akcent	stopień recytacji	II akcent	kadencja (<i>iubilus</i>)
V.	<i>Do</i>	<i>Si</i>	<i>Do</i>	<i>Si</i>	<i>La</i>
R.	[	]	<i>Do (Re)</i>	<i>Si</i>	<i>La</i>

1.2. Analiza estetyczna

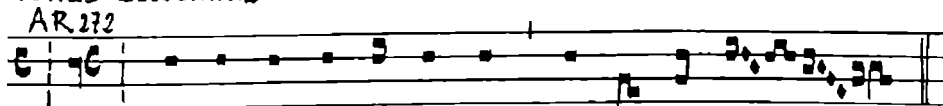
Versus składa się z pięciu elementów: (1) pierwszy akcent, który opada na stopień *pien* (*Si*), z neumą przygotowującą (*clivis*), poprzedzony przez *prosthesis* na dźwięku stopnia recytacji (*Do*); (2) stopień recytacji *Do*; (3) drugi akcent, który opada, podobnie jak pierwszy, na *pien*, z trzema neumami przygotowującymi; (4) kadencja jednoakcentowa z wtrąconą *epenthesis*; (5) *iubilus* na ostatniej sylabie, który poprzez stopień melodyczny *Fa* zmierza do zakończenia na *La*.

Respons składa się z trzech elementów: (1) stopień recytacji *Do*, z akcentem uprzywilejowanym (akcentami uprzywilejowanymi) tekstu na *Re*; (2) akcent i kadencja końcowa — taka sama jak w *versus*; (3) *iubilus* — taki sam jak w *versus*.

1.3. Modalność

Versus skomponowany jest na stopniu macierzystym *Do*, jednak w „modalności rozwiniętej”, tj. modalności o dwóch różnych elementach: stopień recytacji na *Do* i kadencja końcowa na *La*. Późniejsze elementy kompozycyjne reprezentowane są przez akcenty, które schodzą o jeden stopień w dół (na *pien*) względem stopnia recytacji *Do*. Obniżenie akcentu nie jest typowe dla ROM, lecz dla GAL. W rzeczywistości wersja melodyczna tego tonu jest bardzo zbliżona do *tonus solemnis* GREG w niesporach.

Tonus solemnis

V. No. tum fe. cit Dómi. nus, al. le. lu. ia.

R. Sa. lu. tá. re su. um, al. le. lu. ia

Melodyka powyższego tonu gregoriańskiego zbliżona jest bardzo do melodyki tonu rzymskiego, lecz jego modalność jest inna. W ROM ton skomponowany jest na stopniu macierzystym *Do* z kadencją końcową, która schodzi na *La*; ewolucja modalna widoczna jest w zakończeniu. Natomiast w GREG ton oparty jest na stopniu macierzystym *Re* (= *La*), a stopień recytacji podniesiony jest na *Fa* (= *Do*); ewolucja modalna dokonała się tu w ramach stopnia recytacji. Poza tym *iubilus* ROM schodzi na stopień melodyczny ornamentacji *Fa*. Owa obecność interwału kwinty dolnej pojawi się w psalmodii *in directum* w wielkopostnych traktusach VIII *modus* i w psalmodii responsorialnej graduałów V *modus*.

4. Podsumowanie

Versus, które zachowane są w antyfonarzu *Archivio S. Pietro B 79*, nie należą do pierwotnego *corpus ROM*. Jedynie stopień recytacji pokrywa się z pierwotnym stopniem macierzystym *Do*. Prezentują one modalność o dwóch różnych elementach, tj. modalność, która ewoluowała w ostatnim dźwięku *versus* obniżonym na *Si* bądź *La* względem stopnia recytacji *Do*. Co więcej, ich wersja melodyczna pokrywa się z GREG.

5. Indeks (*versus* z antyfonarza *Cod. Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Archivio S. Pietro B 79*)²

A bimatu	36v*
A porta inferi	191v*
Accipiens Simeon	61v*
Adiuvabit eam	16*
Adorabunt eum	39v*
Angelis Deus	74*
Annuntiaverunt	136*, 176*, 177*
Ascendit Deus	119, 119v*
Ascendit fumus	118v*
Audivi vocem	192*
Ave Maria	22*, 23*, 110*
Benedictus Dei famulus	187*
Christus me misit	174*
Collocavi! me	97, 100v*, 102v*
Constitues eos	46, 132v*, 176v**
Crastinadie	25*, 26*
Crastina erit	27*
Custodi nos	46, 48
De ore leonis	86*
Deus canticum novum	111*
Deus in medio	63v*
Deus vita mea	51*
Diche in nationibus	110v*

² Uwaga: Asterysk (*) po numerze folio wskazuje, że manuskrypt podaje tylko incipit *versus*, z notacją muzyczną lub bez niej.

Diffusa est	150v*
Dignare me	150*, 156
Dignumsibi	174v*
Dirigatur Domine	48*
Dispersit dedit pauperibus	147*
Diviserunt sibi	98
Domine exaudi	54v*
Domine in cacio misericordia	47*
Dominus in cacio ... alleluia	121*
Dominus regnavi!	45v
Eccepuermeus	35*
Egredietur virga	23*
Elegit eam	60*, 64*, 139v*, 152*, 183*
Elegiteum	58v, 180v*
Elisabeth Zachariae	128*
Emitte Agnum	21*
Erat Ioannes	130v*
Eripe me	88*, 96
Erue a framea	85v
Ex Sion	7*
Exaltare Domine	45*
Exaitata es	148v*
Exaltent eum	65
Exsultabunt sancti	114*, 148*, 177v*
Exultent iusti in conspectu	16v*
Exsultent iusti in cubilibus	141*
Factus sum sicut homo	101v*
Fuithomo	129*
Fundataest	184v*
Gaudebunt labia	52*
Cavisi sunt	109*, 112*
Gloria et honore	56v*, 58*, 145v*, 152*, 156*, 164v*, 167v*, 179v*
Gratia Dei	138*
Haec est domus	172v*, 184*
Herodes iratus	35v*
Hic est discipulus ille	34*
Hoc signum	117*
Hodie scietis	24*, 25v*
Homo pacis	95
Hymnum cantate	111v*

Immola Deo	49*
In columbae specie	43*
In conspectu angelorum	118v*
Incraticula	146v*
In memoria aeterna	191v*
In omnem terram	131v*, 176v*
In pace factus est	102
In pace in idipsum	100v
Induit me	140*
Insurrexerunt in me	99v
Intret oratio	53v*
Inveni David	57v*
Ioannes vocabitur	129v*
Ipsa liberavit me	72*
Iuravit Dominus	181*
Iustum deduxit	180v*
Iustus ut palma	151v*, 181v*
Laetamini in Domino	114*, 178*
Lapides torrentis	33*
Laudans invocabo	44
Levita Laurentius	145v*
Lex Dei	181v*
Libenter gloriabor	138v*
Locus iste	184v*
Loquebantur variis linguis	123*
Lumen ad revelationem	62*
Magna est gloria	152*, 180*, 181v*
Magnus sanctus Paulus	137v*
Memor fui nocte	43v*
Miserunt in escam meam	98v*
Nativitas est	156*, 156v*
Natus est nobis	28v*
Ne perdas	86v*
Nimis exaltatus est	121*
Nimis honorati sunt	115v, 133*
Non est hic alius	185*
Notum fecit Dominus	31*
Omnes de Saba	40v*
Ostende nobis Domine	4, 9*, 17*

Petrus apostolus	136*
Post partum	37*, 37v*, 62v*
Posuisti Domine	57v*, 147v*, 151v*, 179v*
Pretiosa in conspectu	113v*
Prope est	12*, 17*, 18v*, 23v*
Puer natus est... alleluia	30*
Reges Tharsis	38*, 38v*
Repleti sumus mane	47v*, 49v*, 51v*, 52v*, 54*, 55*
Repleti sunt omnes	122v*, 123*
Requiem aeternam	191*
Responsum accepit	61*
Salva nos Christe	117v*
Sancti et iusti	56v*, 114*, 141v, 179*
Scapulis suis	72v*
Scuto circumdabit te	73*
Sepelierunt Stephanum	31v*
Specie tua	15v*, 58v*, 139v*, 170*, 182*
Speciosa facta es	149
Spiritus Domini	121v*, 122*, 122v*, 123*
Spiritus paraclitus	123*
Stephanus vidit	32*
Stetit angelus	118*
Sub throno Dei	36*
Super te Ierusalem	8, 14*
Surrexit	110v*
Surrexit Dominus de sepulcro	108*
Surrexit Dominus vere	104*, 108v*
Tamquam sponsus	28*
Tu es pastor ovium	65*, 131v*, 134*, 141v
Tu es Petrus	135*
Tu es vas electionis	136v*
Valde honorandus est	33v*
Veni ad liberandum	6*, 9v*, 13*
Veni Domine	11*, 11v*, 18*
Veni sponsa Christi	60v*, 152*, 152v*, 183v*
Verbum caro factum est	29v*
Vespertina oratio	46
Vidimus stellam eius	41v

TABLICA I

1 2 1 3 2 1

V. F. 4. Os. tén de no. bis Dó. mine¹ mise. ri. cór. di. am tu. am. R. Et sa. lu. tá. re tu. um da no. bis.

V. F. 9. Super te le. rú. sa. lem o. ri. é. tur Dómi. nus. R. Et glóri. a e. i in te vi. débítur.

V. F. 16. Vesper. tina o. rá. ti. o ascéndat ad te, Dómi. ne.²

R. Et descéndat super nos mise. ri. cór. di. am tu. am.³

V. F. 44. Custódi nos, Dómi. ne ut pu. pillam ócu. li R. Sub umbra a. lá. rum tu. á. rum pró. te. ge nos.⁴

V. F. 48. Custódi nos, Dómi. ne [ ]

V. F. 65. Ex. ál. tent e. um in ec. clé. si. a me. á.³ R. Et in cá. thedra seni. rum laudent e. um.⁵

V. F. 85. E. ru. e a frá. me. a Deus [ ]

V. F. 115. Nímis ho. no. rá. ti sunt [ ]

V. F. 119. Ascéndit Deus in iu. bi. lá. ti. ó. nē, al. le. lú. ia, al. le. lú. ia in iu. bi. lá. ti. ó. nē, al. le. lú. ia, al. le. lú. ia

R. Et Dó. mi. nus in vo. ce. tu. bae, al. le. lú. ia, al. le. lú. ia

V. F. 141. Tu es pascor [ ]

Warianty melodyczne:

1. Dó. mi. ne - dat ad te, Dómi. ne. - cor. di. am tu. am.

2. - clé. si. a me. a. - ia, al. le. lú. ia.

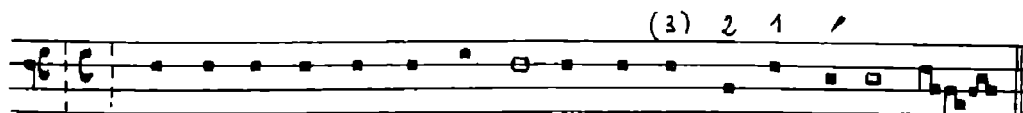
3. - á. rum pró. te. ge nos [ ]

4. - rum laudent e. um.

5. - rum laudent e. um.

TABLICA III

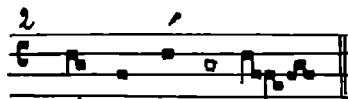

- f. 44. V. Laudans in-vo- cá-bo Dómi-num.
R. Et ab in-i-mí-cis me- is salvus e- ro.
- f. 45^v V. Dó-mi-nus re-gná- vit de- có-rem ín-du- it.
[R.]]
- f. 41^v V. Ví-di-mus stellam e- us in O-ri-én- te.
R. Et vé-ni-mus [ ]
- f. 46. V. Constí-tu-es e- os prin-ci-pes su-per omnem ter-ram¹.
[R.]]
- f. 58^v V. E- légit e- um Dómi-nus sa- cer- dótem si- bi¹.
[R.]]
- f. 149. V. Spe- ci- ó- sa fac- ta es et su- á- vis².
R. In de- lí- ci- is tu- is sancta De- i Gé- ni- trix².
f. 144^v V. Sancti et ius- ti in Dó- mi- no².
[R.]]
- f. 156. V. Dí- gná- re me lau- dá- re te Vir- go sa- crá- [ta]
[R.]]

Warianty melodyczne:

ter.ram.
si. bi.

et su. á. vis.
De. i Gé. ni. trix
(Dó) mi. no. [ ]